

Ruhun Akılla Münasebeti

Akıl; düşünme ve tefekkür aletidir. Akıl, mahiyetinin tam olarak anlaşılması mümkün olmayan ilahî bir sırdır.

Akıl, hayrı ve şerri birbirinden ayıran, insanı doğru yola sevk eden ilahî bir nurdur. Eserden müessire intikale vesile olan bir idrak aletidir. Zira akıl, insanı göz ile görünen eserden, görünmeyen ve müessir-i hakiki olan Cenab-ı Hakk'a götürür.

Akıl, ruhun müsteşarıdır. Ruh, kuvve-i şehviyye, kuvv-i gadabiyye, kuvve-i behimiyye gibi duyguları akıl vasıtasıyla kontrol eder; ifrat ve tefritlerini kırar, onlara istikamet kazandırır. Ruh, akıl sayesinde zararları def, menfaatleri celb eder, vücudu dünya âhîret tehlikelerinden korur. Hilekâr ve öldürücü bir zehir olan kuvveleri bu müşavere neticesinde bir panzehir ve iksir hâline getirir. Nihayetsiz isyan ve şer kabiliyetlerini, nihayetsiz itaat ve hayra çevirir.

Akıl, Cenab-ı Hakk'ın varlığını ve birliğini idrak ettiğinden, onun değerine paha biçilmez. Bir saadet anahtarı olan akıl, Cenab-ı Hakk'ın kâinata tecelli eden sonsuz azamet ve kudretini, rahmet ve inayetini, lütuf ve keremini müşahede eder. Zaten aklın en birinci ve en mühim vazifesi de budur.

Akıl, hak ve batılı, hayır ve şerri, faydalıyı ve zararlıyı birbirinden ayıran Rabbânî bir mürşittir. Bundan dolayı akıl, Allah'ın insanlara ihsan ettiği nimetlerin en büyüğü ve en hayırlısıdır. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav) *“Cenab-ı Hak akıldan daha büyük bir nimet yaratmamıştır.”* buyurmakla bu nimetin kıymetini ortaya koymuştur. Akıl, öyle bir nimettir ki, din de, dünya da onunla anlaşılır ve onunla kazanılır. Bütün eşyanın mahiyet ve hakikati onunla idrak olunur ve inkişaf eder.

Bu kıymetinden dolayıdır ki, dinimizin korunmasını zaruri kıldığı değerlerden biri de akıldır. İslâm dini Cenab-ı Hakk'ın insana bahşettiği en büyük nimetlerden birisi olan akla zarar veren şarap ve rakı gibi içkileri; afyon ve esrar gibi uyuşturucu maddeleri haram kılmıştır.

Aklın zararlardan kurtulması için nur-u ilahi ile tenvir edilmesi lazımdır. Zira akıl, dünyada her şeydeki hayır ve şerri iyilik ve kötülükleri ancak vahiy sayesinde ayırabilir.

İslâmiyet nazarında akıl dinin temeli, ilim ve hikmetin vesilesidir.

Aklın dinde esas olduğunu anlatan şöyle bir temsil vardır: “Cebrail (as.) Hazret-i Âdem'e taraf-ı İlahiden akıl, hayâ ve din olmak üzere üç hediye getirmiş ve ‘Bunlardan birini tercih et!’ demiş. O da akılı tercih etmiş. Cebrail (as.) din ve hayayı geri götürmek istemiş. Ancak onlar; ‘Bizim akılla beraber olmamız yaradılışımızın

gereğidir. O neredeyse biz de oradayız.’ demişler. Demek ki akıl; din, iffet, namus ve fazilet gibi güzel meziyetlerin esasıdır.

İlim ve fazilet ile bezenmiş bir aklın en önemli faydalarından biri de akla zıt görünen nakilleri tevil etmesidir. Bediüzzaman Hazretleri bu hakikatı şöyle ifade eder:

*“Akıl ve nakil teâruz ettikleri vakitte, akıl asıl itibar ve nakil te’vil olunur.”*¹⁸

Mesela;

*“Allah’ın eli onların ellerinin üstündedir.”*¹⁹

ayeti Allah’ın kudretinin ve gücünün her şeye yettiği anlamındadır. Cenab-ı Hak, cisimden münezzehe olduğundan ayette O’na el isnad edildiğinde akıl ile nakil arasında muhalefet görünür. Bu durumda akıl esas alınarak nakil tevil edilir.

İlim ile akıl, ruh ve ceset gibidir. Bazı tefsirlerde, kâmil iman, akl-ı kâmile bina edilmiştir. Şu da bir hakikattir ki, akıl, ancak ilim ve irfan ile tekâmül ederse kemale erer. Zira ilimsiz akıl, her zaman sırat-ı müstakimde yürüyemez, ufku her şeyi kuşatamaz. İlimsiz bir akıl, çoğu zaman hayırdan çok şerre alet olur. Çünkü akıl mahlûktur ve sınırlıdır. İlim ise Allah’ın sıfatıdır ve sonsuzdur. Akıl, her şeye kâfi gelmediğinden dolayıdır ki, insanları irşat için, kitaplar, peygamberler ve mürşitler gönderilmiştir. İnsan, akıl sayesinde dini ve dünyevi birçok vazifeler ile mükellef kılınmıştır. Bu vazifelerin güzel bir şekilde yerine getirilmesi, ilim ve marifet sayesinde olur. O halde aklın hâkimiyet ve galebesi için onu marifet ve faziletle kuvvetlendirmek ve nurlandırmak lazımdır.

Marifetin yolu, vahiy ve felsefe olmak üzere ikidir. Vahiy, enbiyaların ve onların yolundan giden müçtehid, mürşit ve müceddidlerin yoludur. Vahiy, ruhu tatmin ve kalb-i beşeri her türlü buhran ve ızdıraplardan kurtaran bir nur-u ilahidir. Felsefe ise akli esas alan hükemanın yoludur.

Marifetin birinci yolu, akıl ve vahiy beraber götürdüğünden hatadan beridir. Felsefe, sadece akıl ile hareket ettiğinden çoğu zaman bataklık ve dalalete sürüklenmişlerdir. Vahiy, Peygamberlerin yoludur. Bu yol, yalnız akla veya yalnız hislere hitap etmez. Bilakis, akıl, kalp ve diğer bütün latifelere hitap eder ve onları tatmin eder. Akli okşadığı gibi, kalbi ve diğer hisleri de okşar. Kalbin tatmin edilmesi aklın idrakinden daha önemlidir. İnsan, yalnız akıl ile sadece hadisatı bilir, ancak onun mahiyetine ve künhüne vakıf olamaz. İnsan kendine yakın olan nefsinin mahiyetini dahi bilemiyor.

Felsefe hep ihtimaller üzerine hareket eder. Bu bakımdan felsefeciler, tarih boyunca bir noktada ittifak edememişlerdir. Onlar hep birbirlerini tekzip ve fikirlerini çürütmekle meşgul olmuşlardır. Çünkü onların menbaı akıl ve fikr-i beşerdir. Herkes kendi akılı ile hareket etmiş, kendi ilmini kafi görmüştür.

Sadece akıl ile hareket etmek, hadiselerin iç yüzünü, necat yolunu, âlem-i ahirette olacak vukuatları bilemez ve bilemedi de. Demek ki akıl, tek başına hâkim olamaz, bir şeyi helal veya haram kılamaz ve sırat-ı müstakimde yürüyemez. İnsanın istikamette yürümesi, dünya ve ahiret saadetine kavuşması için peygamberlere, kitaplara ve mürşitlere ihtiyaç vardır. Kur'an ve diğer semavi kitaplar, âlem-i ahirette olacak bütün hadiseleri bir harita gibi insan aklının önüne koymuştur. Vahy-i ilahide akıl ve mantığın kabul edemeyeceği veya iptal edeceği hiçbir hakikat yoktur.

Evet, *"her ne ki, meşrudur, o makuldür."* Allah'ın emrettiği ibâdetler, takva, ilim, adalet, ihsan, şükür ve tevazu gibi güzel hasletler ile yasaklanmış olduğu zulüm, kul hakkı, gıybet, haset ve yalan gibi kötü hasletler insanın dünya ve ahiret saadetine kavuşması içindir.

Evet, gelen her peygamber aynı davayı anlatmış ve aynı hakikati ders vermiş ve aynı çizgide ittifak etmişlerdir. Onlar arasındaki bu ittifak ve ahenk kıyamete kadar da devam edecektir. Her gelen peygamber, bir önceki peygamberi kabul ve tasdik edip, daha sonra gelecek peygamberi de tebşir etmiştir.

Akıl; insanı diğer hayvanlardan ayıran manevi bir nurdur. Eğer bu mürşid-i rabbani olmasa idi, insanın diğer mahlûkata karşı bir meziyet ve üstünlüğü olamazdı. İnsanın üstünlüğü şekil ve suretinde değil, akıl, kalp ve maneviyatındadır. Onun şeref ve değeri bu sahadaki terakkisi ileler.

İlim ve medeniyet sahasındaki terakkiler, akılla gerçekleştirildiği gibi, manevîyat sahasındaki terakkiler de yine akıl sayesinde olmuştur. İlim ve tefekkürle ulvileşen bir insanın, kalbinde nur, azminde kuvvet, vicdanında feyiz, hareketlerinde ahenk, lisanında halâvet, tavrında izzet, seciyesinde güzellik tahakkuk eder. Böyle bir insan ind-i İlahide meleklerle tercih edilir. Bu yönü ile insan, melekleri bile gıpta ettirecek bir ünvana layıktır. Demek ki akıl, beşeriyeti en yüksek ve mümtaz derecelere çıkaran ve onlara şan ve şeref kazandıran rabbani bir nurdur, mevhibe-i uzmadır ve en kıymettar nurani bir cevherdir. İlim ve fen sahasındaki gözleri kamaştıran harikulade inkişaf ve terakkiler akıl sayesinde olmuştur. Kim bilir kıyamete kadar da beşer, akıl sayesinde daha nice nice keşifler meydana getirecektir.

*Evet, akıl; "öyle tılsımlı bir anahtardır ki, şu kâinatta olan nihayetsiz rahmet hazinelerini ve hikmet definelerini açar. Ve bununla sahibini, saadet-i ebediyeye müheyya eden bir mürşid-i Rabbanî derecesine çıkar."*20

Her şeyin bir hakikati olduğu gibi, insanlığın hakikati da marifet ve feyizden

ibarettir. Bu meziyetler kimde varsa, gerçek insan odur. İnsan fani olduğundan mevte mahkûmdur; ölür ve fena bulur. Ancak, akıl sayesinde insanlığa yaptığı hizmetler bakidir. Böyle bir insan hakikatta ölmüş sayılmaz.

İnsan aklının en mühim ve asli vazifesi tefekkürdür. Yüce kitabımız Kuran'ı Kerim'de tefekkürle ilgili beş yüze yakın ayet vardır. Kur'an, insanın kendi mahiyetinde ve kâinatta tecelli eden esma-i ilahiyeyi tefekkür edip ibret almasını ve Allah'ın nimetlerini tezekkür ile fikrini Hakk'a tevcih etmesini emreder. Zira hayatta en temel esas iman, amel ve tefekkürdür. Bu da ancak akılla mümkündür.

Akıl için müessirden esere intikal yolu da vardır. Bir mimarda bulunan mimarlık sanatı onu bir eser yapmaya sevk edecektir. O sanat, o eserin vücut bulacağına bir delildir. İşte bu delile de bürhan-ı limmî denilir. Cenab-ı Hakk'ın Rezzak olması rızkın yaratılmasına, keza Muhyî olması hayatı vermesine, Hâlık olması da mahlûkatı yaratmasına bir "*bürhan-ı limmî*" dir.

Aklın üç mertebesi vardır.

"....Aklın tefrit mertebesi gabavettir ki, hiç bir şeyden haberi olmaz. İfrat mertebesi cerbezedir ki; hakkı bâtil, bâtili hak suretinde gösterecek kadar aldatici bir zekâyâ mâlik olur. Vasat mertebesi ise hikmettir ki; hakkı hak bilir imtisal eder, bâtili bâtil bilir içtinab eder."21

Vahye istinad eden aklın bir vazifesi de insanı nefsi emmarenin şerrinden ve her türlü ahlak-ı seyyieden muhafaza etmesidir. Aklını istikamet ve hikmete muvafık kullanan bir kimse, başkasının malına, canına ve namusuna tecavüz etmediği gibi, onları muhafazaya çalışır. Hukukullah ve hukuk-u ibada riayet eder. İnsanların en kamili, nefsi emaresini sırat-ı müstakimde olan bir aklın hükmü altına alanıdır. Bunu yapmak en büyük bir cihattır. Eğer aklın hâkimiyeti nefsi emmarenin elinde olursa, insan ona karşı koyamaz ve uçuruma doğru yuvarlanır.

İnsan, şu dünyada, şiddetli ve dehşetli dalgalara maruz kalan bir sefine gibidir. Onu o müthiş dalgalardan tehlikesinden kurtarıp, sahil-i selamete çıkaracak kaptan ise akıldır. Zira insanın insanıyeti akıl iledir. Dünya ve ahiret saadeti onunla kazanılır. Hayatın bedene nisbeti ne ise, aklın ruha nisbeti de odur.

İnsan bir işe teşebbüs etmeden önce onun her cihetini derinlemesine akıl terazisiyle tartar ve faydasına inandığı takdirde yapılmasına karar verir.

Akıl ve hikmetin tezgâhından çıkmayan hiçbir şey makul ve isabetli olamaz. İnsan, ancak akıl ve mantığın tayin ettiği kanunlara ittiba ile hatalardan emin olur. Akıl insanı zararlı olan şeylerden muhafaza için verilen bir cevher-i nurani ve bir burhan-ı rabbanidir.

Şunu da ifade edelim ki, akıl her mes'elede kaynak olamaz. Gerçeđi bulmak ve Hakk'a kavuşmak için, aklın, İlâhî Kitablara, Rabbani düsturlara başvurması, Kur'an ve Sünnet'ten meded istemesi, zarurîdir. Bunlara müracaat etmediği müddetçe yanılır ve yanılır, aldanır ve aldatır.

Dip Notlar:

17:Mesnevi-i Nuriye

18:Muhâkemat

19:Fetih Suresi 48/10

20:Sözler

21:İşarat-ül İ'caz